

Vasko Popa költészete egy esszékötet tükrében

Tomán László

1953 óta, amikor Vasko Popa első verskötete, a *Kora* megjelent, a Popa költészetével szemben elfoglalt álláspontról le lehet olvasni a mai jugoszláv irodalom megoszlását, a popai mű iránti állásfoglalás pontos kifejező az írói nézetek korszerűségének vagy konzervativizmusának, az irodalmi irányzatok különbözőségének.

A költő Vasko Popáról már számtalan ismertetés, kritika, esszé, tanulmány jelent meg bel- és külföldön egyaránt. A szavakkal oly mértékletesen, gazdaságosan bánó, és kevés versű, de kevéssel sokat mondó költő hálás kritikai és tanulmánytéma. Költészetének belső, rejtett gazdagsága, a — paradox módon — gazdaságosság gazdagsága külön értéke a korszerű jugoszláv irodalomnak, ezért érthető, hogy a kritikusok gyakran és — rokon- vagy ellenszenvűk kifejezéseiképpen — szívesen foglalkoznak vele. Átfogó tanulmány, összegező értékelés eddig mégsem jelent meg róla — talán korai is volna —, s Karlo Ostojic könyvét* sem tekinthetjük annak, habár a szerzőnek feltehetően ez volt a szándéka.

Ostojic fejtegetéseit mindig rendkívül széles alapokra fekteti, távoli utakról indul Popa költészete felé. Erudíciója lehetővé teszi, hogy vizsgálódásai mindenre kiterjedjenek, hogy sok szempontot vessen fel, s pszichológiai, etikai, képzőművészeti, tudományos vonatkozásokat, hatásokat kutasson és fedezzen fel Popa verseiben. Az ilyen kritikusai fellépés tagadhatatlanul imponál, s eredményei is vannak. Módszerének, sokoldalúságának, elmélyültségének köszönhetjük nem egy találó megállapítását. Előtte még senki nem hatolt olyan mélyen Popa költészetének rétegeibe, senki nem

Karlo Ostojic: *Između biča i ništavila. Esej o poeziji Vaska Pope.*
Prosveta, Beograd, 1962.

kereste ilyen alapossággal művészetének szerteágazó gyökereit. Ostojić esszéi feltárják Vasko Popa egyes költeményeinek, ciklusainak rejtett jelentéseit, titkait és értékeit, csak egy végső megállapítással maradtak adósok. Azzal, amely minden részleteredmény, felfedezés konklúzióját adta volna meg.

Ostojić két szakaszra osztja Popa költészetét: az elsőt *Kora* című kötete jelzi (első kiadás 1953), melyben a költő nyugtalanságának — Ostojić szerint — nincs meghatározott fiziognómiája; a második periódus a *Nepočin-polje* köteté (1956): a nyugtalanság szítói — a halál, a semmi — itt elvesztik névtelenségüket. Popa sohasem nevezi meg a halált, de az jelen van költészetében, és megannyi tagadása után újra megjelenik. „Ez a legdinamikusabb költészet a halálról” — mondja Ostojić. Popát nem bűvölte meg a halál, kihívóan viselkedik, szembenéz vele. Lázadása az alapvető élethelyzet — a halál ellen irányul, és „...a halál absztrakt eszméjével szembehelyezte az élet konkrét, lényeges valóságát”.

A teljes popai költői mű vizsgálata Ostojićot arra a megállapításra vezette, hogy ezt a költői világot nehéz közelebből meghatározni. „Popa világa nem keletkezett véletlenül” — mondja. Létének pontos feltételei vannak, ez a világ funkcionális, a létért folyó harc uralkodik benne, s itt a szerelem sem pihenés, élvezet: komoly, majdnem aszketikus, tele van nyugtalansággal, sejtlemmel. Popa költészetében minden a lét problémái felé tekint. Minden mögött ott van a költő birkózása az élet kérdéseivel.

Ezek a megállapítások a domináns vonásai annak a képnek, melyet Ostojić Popa költészetéről rajzolt. Amint látjuk, az esszéíró az egzisztenciális vonatkozások kimutatására törekedett, a popai költészetbe foglalt létkérdéseket akarta tisztázni.

Popa költészete, mint minden modern költői mű — s erre Ostojić is utal —, nem csupán egy értelmezést tesz lehetővé, nem egy jelentéssel bír. Az olvasó igen sok vonatkozását, magyarázatát találhatja. Ostojić pedig egy alapvető vonalat igyekezett megállapítani, megrajzolni, azt a vonalat, amely szerinte Popa költészetének filozófiai, egzisztenciális céljaiból ered. Ezzel kapcsolatban jut arra a megállapításra, hogy Popa „következetes antimetafizikus”, és hogy „a pillanat álláspontjáról szemlélt egzisztencia” költője. Ezért játszik oly fontos szerepet költészetében a halál.

Már az első Popa-kötet megjelenésekor elragadtatott híveket és kérelhetetlen ellenséget szerzett magának ez a költészet. Az olvasók és a kritika megoszlása ma is tart, s Ostojić könyve újra felszíthatja az ellenkezés tüzeit. Persze, Popa lírája problematikus, vitatható; de csak addig a határig, amíg az előítéletek nem jelentkeznek. Ekkor értelmét veszti minden igyekezet, hogy ennek a költészetnek a lényegébe hatoljunk. A problematikusságból, a nyelv egyszerűsége mögött megbúvó rendkívül összetett világból erednek a félreértések, a kényelemszeretetből, a nehézségek előli menekülésből ered Popa költészetének elvetése. Hisz ez az egyszerűbb megoldás: tagadni Popa minden értékét. Az értékekhez eljutni azonban már nehezebb. Ostojić egyik célja — ha nem a legfontosabb is — épp az volt, hogy esszéivel megkönnyítse Popa versei világának és nyelvének a megértését. Popa, mondja Ostojić, asszociációkra és kreációra ösztönzi az olvasót. Új viszonyra van tehát szükség az olvasó és a vers, illetve a költő között. Az olvasónak aktívan kell belekapcsolódnia Popa költészetébe. „A tiszta... tehát asszociatív költészet teremti meg és feltételezi a legaktívabb közönséget” — mondja Ostojić. Popa *Igre* című ciklusának versei játékok, „melyeket akarunk ellenére játszunk, játékok, melyekben — öntudatlanul — talán magunk is részt veszünk”.

Elemzése folyamán Ostojić néhányszor érinti a popai kifejezőmód sajátosságait. Az újabb jugoszláv költészetben, Miodrag Pavlović után, Popa

jutott legközelebb a hermetikus verseléshez. Pavlović, első kötete, az 87 *pesama* után, mindinkább eltávolodott elsődleges formai jegyeitől, el akkori érdeklődésének körétől, s minden egyes újabb verskötetében egyre messzebb jut tőlük. Popa még fokozza is zártságát, a nyelv lehetőségeit a végéig tágitja, a szavak legrejtettebb, legtalányosabb jelentéseit hozza felszínre. Nyelve kollokvialis nyelv, erős népnyelvi beütésekkel, a népnyelv fordulatainak költőiesítésével, s ezúton jut el az absztrakcióig. Épp ezért Popa verseinek minden sora, minden szókapcsolata és szava — költői kép. Ostojić a *Predeli* és a *Spisak* című ciklusban a metaforákat tartja a legfontosabb kifejezési eszközöknek, szerinte csak a *Belutak* című ciklusban jelenik meg a szimbólum — a kavics (belutak). Ez „... szimbóluma egy... egzisztenciális helyzetnek, amely különbözik az ember helyzetétől”. A kavics Popa említett ciklusában különféle helyzetekbe kerül, s az olvasónak erős a kísértése, hogy azonosítsa az emberrel, az emberrel normális, illetve abszurd helyzeteiben. Ostojićot erre a megállapításra juttatták vizsgálódásai: Popa kavicsa úgy változott szimbólummá, hogy az idea szubsztanciája anyaggá változott, a szimbólum-tárgy (ebben az esetben tehát a kavics) struktúrájává. Így jutott el Popa a kavicstól mint ideától a kavics-hoz mint tárgyhoz. Ez a kavics, mondja Ostojić, „a természetben található kavics, de egyúttal tárgyiasult és inkarnálódott absztrakció is”.

Popa másik jelentős szimbóluma a csont, amellyel a *Kost kosti* című ciklusban találkozunk. A csontok nyilvánvalóan a halál szimbólumai, ezen túl pedig, mondja Ostojić, „megemberiesedve, az életről is szólnak” — az élet számtalan helyzetéről. Ezért, mint a kavics, a csontok is az ember egzisztenciájáról tanúskodnak.

Popát nemcsak az emberi lét mélységeibe hatoló érdeklődése és az élet és halál határkérdéseinek boncolása teszi egyedülálló jelenségé a mai jugoszláv irodalomban, hanem sajátosságá fejlesztett, a tudatosság legmagasabb fokát elérő verselése is. Amennyire szokatlanok és újak, árnyalatokban gazdagok szimbólumai és metaforái, annyira különös a prozódíája is. Ez a különösség, amely Popa költészetét annyira kivételessé teszi, abból ered, hogy prozódíáját antipoeitikus valőrökre építi, „költészete mégis kifejezetten költői” — állapítja meg Ostojić. Alighanem elkerülhetetlen Popának ez a törekvése, hisz a lét és a nem-lét állandó harca, mondhatnánk, antipoeitikus téma, absztraháló módszere szemben áll a romantikus, naturalista vagy realiztikus kifejezőeszközökkel, s ehhez kellett megfelelő verselést találnia. Ily módon juthatott el nyelvi és ritmikai megoldásaihoz, amelyek összhangban vannak filozófiai koncepciójával. „A próza betörése Vasko Popa költészetébe — mondja Ostojić — szemmel látható” A próza az, amely ritmusával — a ritmustalansággal — és disszonanciájával megteremti a mondanivaló és a kifejezés harmóniáját ebben a költészetben. Ostojić fel is teszi a kérdést: „Nem a próza nyelvével kifejezett költészet-e ez?”

Popa költői nyelve csodálatos ötvözete több nyelvrétegnek. Ostojić úgy látja, hogy megtaláljuk benne a mai nagyvárosi nyelv elemeit és a hagyomány tisztelőt, tehát a modern idők kifejezette, sokszor bizarr nyelvi fordulatokat, valamint a népköltészetet — Popánál épp legfantasztikusabb formájukban felbukkanó — nyelvi jelenségeit. Ritmusa, amely erőteljes, tudatosan megszervezett, az archaikus, primitív, népköltészeti eredetű ritmus szimbiózisa a versek témáinak időszerűségével — állapítja meg Ostojić.

A nyelvhasználat, főleg az archaikus és népi elemek beépítése a versekbe, nem öncélú Popánál. Mélyebb és pontosan meggondolt értelme van ennek is, mint költészetében mindennek. A szándékok, célok akkor válnak világossá előttünk, ha Popa költészetét a maga távlatában és összefüggéseiben vizsgáljuk. Így jutott Ostojić is arra a felismerésre, hogy Popa „... költészete modern, de a szélesebb, nemzeti méretű nyelvi és költői

kalandok forrásai felé fordul”, és hogy „olyan költészet ez, amelyben magának a népnek a lelke rejlik”. Ez pedig az igazi szintézis. Popa mint ember és mint költő csak a legszigorúbb önmegtartóztatással, fegyvellemel, a lehetetlenség tagadásával jutott el ideig. Azt is mondhatnánk, hogy költészete egy nyelvi, költői aszkézis eredménye, ugyanakkor azonban — és épp a megtisztulás révén! — határtalanul gazdag is — az emberi lét, az Popa a korszerűség kedvéért megalkuvásra kényszerült nyelvében, s ezért emberi sors, az ember világának teljességével gazdag.

Nem tudunk azonban egyetérteni Ostojicnak avval a tételével, hogy homályosság jelentkezik költészetében. Popa versei még akkor is a vég-sőkig tudatosak, amikor játékosná válnak, s a maguk módján mindig nagyon is világosak, csak éppen az olvasónak az aktivitásra való hajlandóságára, mindig éber közreműködésére van szükség, ezt egyébként Ostojic is hangsúlyozza könyvében. Vonatkozik ez Popa nyelvére is, amely magával hozza egyes népköltészeti termékek beszédét, de a legkorszerűbb beszélt nyelv fordulatait is, s e kettő észrevétlen egyesítésével teremti meg a maga sajátos költői kifejezését. Természetes, hogy a kettősségnek ez az egysége, amely egyúttal új minőséget jelent, a versolvasás és — magyarul megszokott módjának elvetését és egy új értelmezés alkalmazását követeli. Ostojicnak sikerült is eljutnia Popa költészetének fundamentális értelméig, felfednie egyes versek lényegét, de Popa nyelvének jelenségével szemben kissé értetlenül áll — pedig egy lépés, vagy még annyi sem választotta el a kézenfekvő megoldástól.

Egyes Popa-versek elemzésében Ostojic merészen, imaginációjának teljes bevetésével dolgozott, és sikerült olyan általánosításokig, olyan objektíve elismerhető esztétikai és filozófiai megállapításokig eljutnia, mint eddig egyetlen kritikuskak sem, aki Popa költészetével foglalkozott. Ostojic kritikájában természetesen nemcsak értékkel, hanem interpretál is; a versolvasó szempontjából kreatív bírálói eljárásról van itt szó. Az *Igre* című ciklus olvasásának folyamatát például így rögzíti: Az olvasó, miután elolvasott néhány sort a versből, először meglepődik, zavarba jön, hisz az *Igre* „... irodalmilag teljesen meghatározatlan”. Ez a ciklus nem allegória, a költő itt nem építi kifejezését se metaforákra, se szimbólumokra. Maga az *Igre* nem metafora, s nem is szimbólum. Az olvasó pedig, ha önmagára akarja alkalmazni a vers mondanivalóját, kénytelen képzeletét aktivizálni, s tudata ekkor felismeri a helyzetet. A vers így válik aktív tényezővé, s a kellemetlen és a rémületes, ennek a versnek a sajátosságai, dinamikus viszonyt teremtenek költő és olvasó között — mondja Ostojic. A játékban tehát nemcsak a költő, nemcsak a költészet médiuma vesz részt, hanem bele kell kapcsolódnia az olvasónak is, ha teljes értékű olvasó akar lenni, ha azt akarja, hogy a vers egészében megnyíljon előtte: „Az *Igre* mindig aktív közönséget követel” — állapítja meg nagyon helyesen Ostojic.

Kétségtelen, hogy Popa költészete sajátos jelenség, amely a költői nyelv és kifejezés, a költészet pszichológiájának kihatásánál, fel nem tárt lehetőségeit aknázza ki. Popával új korszak kezdődik a jugoszláv költészetben, de sajnos csak epigonjai akadtak, a nyomában új csapást vágók annál kevesebben. Maga a költő pedig költészetének mint kísérletnek és tettek eredményeit kihasználva igyekszik új területeket meghódítani, s amikor elfogytak a tárgyak, amikor elégtelennek bizonyultak az e földi jelenségek, ő a csillagok felé fordult, a kozmoszba lendült. És a célok itt sem elérhetetlenek, hisz, Ostojic is mondja, már az *Igre* is „nemcsak Popa költészetének bizonyos kvalitásairól beszél, hanem a költészet fantasztikus lehetőségeiről általában”. És Popa az *Igre* után is kihasználta ezeket a lehetőségeket — egészen a filozófiai és nyelvi abszurdumig.

Popa költői attitűdjének, Ostojić szerint, két jellegzetes és döntő fontosságú vonása van, amely kiterjed minden versére, s amely minden kiemodott szónak a célja: az irónia és a lázadás.

Az irónia elválaszthatatlan Popa költészetétől, állandóan jelenlévő, immanens sajátossága. Ostojić különösen hangsúlyozza az irónia fontos szerepét az *Igreban*, de megtalálhatjuk Popa többi versében is, esetleg kevésbé kifejlődött, embriónális állapotban, vagy transzponálva. A *Kost kosti*ban „akasztófairóniává” változott — szemben a sokkal ártatlanabb, s a popai költészethez majdhogya nem méltatlan akasztófahumorral. Popa menekül a megszokott, közvetlenül kifejezett iróniától. Az ő iróniája az intellektuális és erkölcsi felsőbbrendűség, a mulandó dolgok fölé emelkedő tudat felsőbbrendűségének következménye, kockáztatja meg Ostojić. A *Kost kosti*ban például nyilvánvaló a halál ironizálása, de már egy más fokon, más árnyalatban, amikor az irónia a groteszkiség felé közeledik.

Az angazsált költészet — márpedig Popa teljes költői erejével lekötölte magát az egzisztenciális harcban — magától értetődően nem választhatja a belenyugvást, megalkuvást; Popa nem retten vissza a lázadástól. Egész líráját a nyugtalanság, elégedetlenség jellemzi, elégedetlensége kihívássá, nyugtalansága lázadássá fokozódik. A lázadás a *Vrati mi moje krpice* című ciklusban éri el tetőpontját és a teljes nyíltságot. Lázadása itt leplezetlen — mondja Ostojić. Az olyan lázadásban, amilyen Popáé, „nincs helye a könnyelműségnek”, ez áll a középpontban, minden ezt szolgálja. A lázadás koncentrációt követel és szabadulást minden felesleges terhettől, visszahúzó erőtől, kényelemtől, s így „a költő puritanizmusa teljes”.

Szólnunk kell Popa lírájának még egy fontos tulajdonságáról, melyet Ostojić csak az *Igreban* emel ki, véleményünk szerint azonban ez megtalálható, szemmel látható több más ciklusában is. Ostojić szerint az *Igre* utalás szinte minden helyzetre a világon, mert „... a világon minden egy fajta játék, amely kizárólag az emberi integritásért folyik, a pusztá lé-tért”. Vajon nem tekinthető-e ugyanennyire átfogónak, általános vonatkozásúnak az, amit Popa a *Vrati mi moje krpice*, a *Belutak* vagy például a *Kost kosti* című ciklusban mond? Maga Ostojić is elismeri Popa költészetének, különösen pedig ezeknek a ciklusoknak az absztrakttá voltát. Ezért tekinthetjük Popa költészetét univerzális vonatkozásúnak, főleg erkölcsi, filozófiai és egzisztenciális értelemben. Kár, hogy Ostojić erről és ilyen irányban nem írt részletesen, nem vizsgálta meg tüzetesen Popa lírájának ezt a sajátosságát, amely nem elhanyagolható érték.

Ha már Ostojić könyvének, ennek az imponáló vállalkozásnak hiányosságainál tartunk, meg kell említenünk azt is, hogy ez az esszékötet, melynek célja Vasko Popa költészetének sokoldalú, alapos vizsgálata, nem foglalkozik elegendő a költő egyes versciklusaiával, például a *Vrati mi moje krpice* cíművel, melynek egyes tulajdonságait megvilágítja ugyan, de nem veti alá olyan mélyreható elemzésnek, mint például a *Belutakot* vagy az *Igret*; nem terjed ki a figyelme a *Kora* szerelmes ciklusára (*Daleko u nama*), amely érzésekben és kifejezésben egyedülálló alkotás a jugoszláv szerelmi lírának; Popa több más ciklusát sem vizsgálja meg (*Opsednuta vedrina*, *Uspravna zemlja*, *Prepoznavanja*, *Cele-kula*, *Unutarnja mesečina*, *Oči Sutjeske*), s ezzel eleve lehetetlenné teszi, hogy a kép, melyet Popa költészetéről rajzolt, teljes, mindent átfogó legyen. Valószínűnek tartjuk, hogy Ostojićnak Popa költészetéről szóló tézisei bebizonyításához csak néhány ciklusra volt szüksége (*Igre*, *Belutak*, *Kost kosti*, *Predeli*, *Spisak*), a többit figyelmen kívül hagyta. Pedig azokban is találhatóak lényeges elemek, amelyeket felhasználhatott volna alapvető gondolatának kidomborításához. Esszéi így hát nem tarthatnak igényt a teljességre, még kevésbé arra, hogy egy költészetet legmegfelelőbb tolmácsolásának és értékelésének tekinthessük őket.

Hozzá kell tennünk mindehhez, hogy Ostojic aránylag keveset mond Popa költői nyelvéről, még kevesebbet prozodiájáról. Amit ezekről a kérdésekről könyvében találunk, az kizárólag az említett ciklusokra vonatkozik, de vizsgálata ezekben az esetekben sem kimerítő, nem számíthat az összes lényeges problémák felvetésének és megoldásának. Popa költészete, formai oldalát tekintve, számtalan olyan kérdést tartalmaz, amely poétikai szempontból különös figyelmet érdemel. Ennek megvilágítására azonban Ostojic nem vállalkozott.

Az *Između bica i ništavila* szerzője több ízben rámutatott Popa költészetének irodalmi és filozófiai gyökereire; bizonyos kapcsolatokat sikerült is kimutatnia egyrészt Popa költészete, másrészt a jugoszláv népköltészet, a szürrealizmus, illetve Momčilo Nastasijević költői műve között. A végső konzekvenciáig azonban nem jutott el: hiányzik annak a pontos megállapítása — pedig elemzései elegendő anyagot szolgáltattak erre —, hogy Popa milyen eredményeket ért el a népköltészeti elemek továbbfejlesztésével, művébe való beépítésével, a szürrealista költészet vívmányainak felhasználásával, mit ért el önálló, egyéni újításaival, és milyen viszonyban áll kora jugoszláv költészetének jelenségeivel. Hiányzik tehát Popa helyének meghatározása a mai jugoszláv irodalomban. Megjegyezzük, hogy Ostojic igen sokszor utal Popa költészetének kapcsolataira más népek költészetével, de csak utal, s elmarad a hatások alaposabb kikutatása. Popát gyakran a francia költészet utánczásával vádolják. Egy olyan tanulmány, mint Ostojicé, kiváló alkalom lett volna ezeknek a vádaknak megcáfolására — vagy igazolására. Lehet, hogy nem is ez volt a célja Ostojicnak; lehet, hogy ez túlságosan korai akadémizálása, kanonizálása lenne a cseppet sem akadémikus, cseppet sem kanonizálható, sőt a minden kánon ellen írt popai költészetnek. Lehet. Sohasem árt azonban a távlatok, összefüggések rögzítése.

Popa költészetéről eddig kritikákon és rövidebb esszéken tanulmányokon kívül mit sem írtak. Gyönyörű, de súlyos feladat teljesítésére vállalkozott Ostojic. S biztosak vagyunk benne, hogy műve — hiányosságai ellenére — nemcsak mint egy költészet komoly vizsgálata jelentős, hanem mint esszé, mint irodalmi alkotás magában véve is külön elismerésre méltó munka.